

Akademik prof. dr. Boštjan Žekš

Znanje ne pozna meja ali pot k univerzalni odličnosti

Letošnji, že osemnajsti *Forum odličnosti in mojstrstva* se s svojo polnoletnostjo z domačih logov spušča v svet, preimenoval se je v *Mednarodni Forum odličnosti in mojstrstva*, njegova letošnja tema pa je posvečena aktualnim problemom globalizacije ter iskanju priložnosti, ki jih globalizacija ponuja za sožitje med gospodarstvi in narodi. Zato bo tudi moj prispevek, v katerem bo govora o znanju, o ustvarjanju novega znanja, o prenosu znanja in o uporabi znanja, posvečen predvsem razpravi o tem, kako je z odličnostjo in mojstrstvom na tem področju pri nas ter kako odlični in mojstrski smo v svetovnem merilu in kaj bi potrebovali za večjo in hitrejšo rast na tem področju. Vsi se seveda zavedamo, da je odlično znanje in mojstrsko znanje predpogoj za uspeh in preživetje posameznika in za uspeh in preživetje države. Slovenci kar prevečkrat poudarjamo, da nas je malo in da je naša država majhna, ker to ni nujno slabost, ampak je lahko tudi prednost, če smo kot posamezniki odlični (oziroma bolje, da težimo k odličnosti) in smo zaradi tega kot posamezniki in kot država prilagodljivi, elastični in sposobni hitro reagirati na zunanje spremembe.

Seveda je predpogoj za odličnost skupnosti, države, odličnost njenih posameznikov. Seveda s tem ni mišljeno, da so vsi posamezniki enaki, da vsi težijo k isti odličnosti, ampak vsak deluje na svojem področju, ki ustreza njegovim nagnjenjem in sposobnostim, in skuša

biti na njem odličen. Naloga skupnosti je, da omogoča posameznikom dostop do znanja s tem, da jih šola in jih tudi vzpodbuja k razvoju novega znanja, in da jim ustvarja polne možnosti za uporabo pridobljenega znanja. Skratka, na posameznikih sloni svet.

Kako je s tem pri nas? Slovenci smo izjemen narod, neke vrste »božji« narod, saj smo preživel in ohranili svojo narodno identiteto, predvsem svoj jezik, brez lastne politične in vojaške moči ter obkroženi z velikimi, močnimi narodi smo končno prišli do svoje države in kot enakopravni člani vstopili v zvezo evropskih držav. Kako nam je to uspelo? Zato, ker smo se vedno zavedali pomena znanja, pismenosti, knjige in smo bili s svojo dolgo tradicijo na tem področju primerljivi z drugimi narodi in zato, ker smo bili kot posamezniki relativno svobodni in smo se lahko v precejšnji meri sami odločali in sami sprejemali vsakodnevne odločitve. Vsak na svojem nivoju smo bili odlični, saj je bil kmet podoben avstrijskemu ali nemškemu kmetu, izobraženec pa avstrijskemu ali nemškemu izobražencu. Pri tem nam je pomagala relativna izoliranost našega prostora, ki je bila ravno tolikšna, da je moderno znanje prihajalo k nam, pretiranega odtoka našega prebivalstva ali dotoka tujega pa ni bilo.

V zadnjih desetletjih sta se zgodili dve veliki spremembi. Prva je pojav mednarodne povezanosti v informacijskem, političnem, ekonomskem, razvojnem in drugih smislih, ki ga na kratko označimo z globalizacijo. Temu trendu se enostavno ne moremo izogniti. Če bi se kdo želel in bi se odločil za zaprtost in avtarkičen razvoj, bi nujno gospodarsko in razvojno zaostajal, s čimer bi bilo prebivalstvo seznanjeno zaradi mednarodnih informacijskih povezav. Lahko bi seveda prebivalstvo prepričevali, da je tako življenje boljše, bolj trajnostno, bolj naravno in povezano z okoljem, bolj umirjeno, itd., kar je najbrž celo res, vendar nam ljudje zaradi blišča napredka, ki bi ga videli pri sosedih, ne bi verjeli in ambicioznejši državljani nas bi zapuščali in odhajali v bolj razvojno naravnana okolja. Seveda predstavlja ta neizogibna globalizacija nevarnost, predvsem nevarnost za majhne družbe in majhne države, ki bodo lahko v teh novih pogojih izgubljale svojo nacionalno istovetnost, svojo kulturo in svoj jezik.

K sreči pa smo prav v tem obdobju dobili svojo državo, državo, vključeno v Evropsko unijo, kar je druga velika sprememba. Tako si bomo lahko sami ali skupaj z Evropo iskali poti, po katerih bomo lahko preveslali čeri globalizacije in ohranili svojo samobitnost ob popolni odprtosti, ki je osnovni pogoj za gospodarsko uspešnost, in ob skrbi za »odličnost« vseh sodržavljanov, ki jim moramo dati primerno in mednarodno primerljivo izobrazbo in pogoje za samostojen razvoj k odličnosti.

Ali to pri nas počnemo? Ne v tolikšni meri, kot bi bilo potrebno. Naše visoko šolstvo je v povprečju vprašljive kvalitete. V zadnjih desetih letih je število študentov strahovito naraslo, število učiteljev in predavateljev pa je ostalo skoraj enako. Visoke šole in njihovi učitelji svoje finančne probleme rešujejo tako, da poleg rednih študentov, za katere osnovne stroške pokriva država, vpisujejo primerno število izrednih študentov, ki plačujejo polno šolnino in s tem delno pokrivajo stroške rednih študentov, delno pa poskrbijo za primerne dohodke univerzitetnih učiteljev. Izjemno nepošten in krivičen sistem, če upoštevamo, da imajo sicer izredni študenti res slabši srednješolski uspeh, da pa izvirajo v precejšni meri iz socialno šibkejših slojev in je njihov slabši uspeh posledica tega. V končni fazi torej reveži, izredni študenti, plačujejo za šolanje bogatašev, rednih študentov, kar socialno gledano ni najbolj sprejemljiva rešitev.

Druga, dobro znana slabost našega visokega šolstva je izjemno dolg študij, katerega vzroki so raznoliki:

- možnost enkratnega ponavljanja letnika
- absolventski staž
- študentsko delo
- ne dovolj resen odnos študentov do študija
- ne dovolj resen odnos učiteljev do poučevanja,

pa še kaj bi se našlo. Možnost ponavljanja enega letnika v diplomskem študiju (mimogrede: za nov, Bolonjski študij se pojavljajo želje, da bi se lahko ponavljal en letnik na prvi in en letnik na drugi stopnji) je nekaj, kar drugod ne obstaja in kar bi bilo treba ukiniti. Tudi absolventski staž, to je možnost, da imate status študenta še eno leto po koncu predavanj, je naša posebnost in bi jo bilo treba ukiniti, čeprav se za nov, Bolonjski študij pojavljajo želje,

da bi imeli dva absolventska staža, enega po prvi in enega po drugi stopnji. Študentsko delo je prava žalost in nacionalni škandal. Precej »študentov« je zainteresiranih za status študenta le zato, ker se potem vključujejo v študentsko delo, ki je za delodajalce zanimivo zaradi manjšega obdavčenja. V resnici od študentskega dela bogatijo posredniki, korist imajo delodajalci, izgubo pa država, ki ne dobi davkov, tisti, ki iščejo delo, pa ga ne dobe, in tudi študenti, ki sicer zaslužijo nekaj malega, kar pa ni primerljivo s tistim, kar bi dobili, če bi študirali in diplomirali. Med študenti je nasploh prevladal občutek, da je bolje biti študent kot diplomirati, se zaposliti, zaslužiti in delati neke vrste kariere, medtem ko po svetu velja, da se spleča čim prej diplomirati, ker boš zato dobil boljšo in bolj plačano službo in boš bolj napredoval. To fatalistično vzdušje se odraža tudi na univerzitetnih učiteljih, ki v precejšnji meri z levo roko opravljajo svoje pedagoške obveznosti in se raje posvečajo raziskovalnemu delu, ki jih bolj veseli, ali pa dodatnemu delu.

Rešitev iz tega začaranega kroga ne more biti lahka in se je ne da doseči z majhnimi spremembami. Kot optimist sem pričakoval, da bomo izkoristili Bolonjsko reformo za to, da bomo ob njej popravili še te ključne stvari. Tako kot tedaj, ko menjamo pohištvo, stanovanja tudi počistimo in prebelimo. Sama po sebi Bolonjska reforma ne pomeni prav mnogo, sedanji dodiplomski in magistrski študij pač pretvorimo v prvo (tri leta) in drugo (dve leti) Bolonjsko stopnjo. Osnovni namen te reforme je približno poenotenje časa študija in strukture stopenj študija po Evropi z upanjem, da se bo študij skrajšal. Pri nas smo, kot o vsaki stvari, o tej reformi dosti preveč razpravljali, namesto da bi razmišljali o tem, kako posodobiti študijske programe in nasploh naš študijski sistem. Zato je v glavnem naša reforma »prebarvanje« (»farbanje«, če hočete), ko smo s čim manj bolečinami pretvorili stare programe v nove, jih le včasih posodobili in pozabili na kakršnekoli resnejše spremembe.

Mislim, da so za naše visoko šolstvo edina rešitev šolnine, šolnine z vzporednim sistemom štipendij, ki bodo namenjene socialno šibkejšim. Ob tem je treba povedati, da imajo v večini držav na visokih šolah šolnine ali pa so na tem, da jih uvedejo. V Avstriji na primer, ki je nedvomno socialno vzorna država, imajo šolnine, vendar social-

no šibki dobivajo štipendije, ki pokrijejo šolnino in bivanje študenta, za izjemno dobre dijake oziroma študente pa univerze opustijo šolnino, ker bi jih rade imele pri sebi. Sam nisem za sistem odloženih šolnin, ki ga predlaga naša vlada in ki bi ga plačevali diplomanti, ko bi dosegli dovolj visoke osebne dohodke, ker bi »šolnino« tako plačevali uspešnejši študenti, naš problem pa je pri manj uspešnih in ker bi se učinki videli šele čez desetletje.

Torej, šolnine in štipendije. In ukinitvev ponavljanja letnika in absolventskega staža in izrednega študija in študentskega dela v sedanjih obliki. Navidezno to zgleda kot velik pritisk na študente, vendar je to bolj pritisk na učitelje in fakultete, ki morajo pripraviti programe, ki bodo taki, da bodo normalni študenti vsak letnik ob sprotnem delu in ob pomoči učiteljev ob koncu šolskega leta zaključili in opravili vse obveznosti, kot je povsod po svetu, kjer so ponavljanja letnikov in absolventski staži nepotrebna stvar. V okoljih, kjer imajo šolnine, se učitelji čutijo močneje zavezane do svojih učencev (plačnikov), pa tudi študenti jemljejo svoj študij resneje in več zahtevajo. Štipendije morajo biti take, da se študentom ne splača izgubljati časa s študentskim delom ob nevarnosti, da zaradi neuspešnega študija izgube štipendijo. Tako študentsko delo ostane le kot majhna dodatna dejavnost dobrih študentov, ki potem, ko že opravijo svoje študijske obveznosti, poskrbe za majhno povečanje svojega življenjskega standarda.

Naj omenim še enega od problemov, ki se mi zdi za našo »odličnost« bistven. Gledati moramo vsebino in ne obliko. Pri nas smo zašli v skrajnost, ko dokazujemo svoje znanje z diplomami in pričevali, nikogar pa ne zanima, kaj res znamo. Pri nas samo znanje brez ustrezne diplome, kljub dokazilom, da smo že nekaj resnega naredili, nič ne pomeni. To postaja nevarno, ker se mladi tega zavedajo, in gre vedno bolj le za pridobivanje nekaterih diplom in drugih papirjev, za dobivanje točk, ne pa za pridobivanje znanja in za njegovo dokazovanje z uporabo.

Pa naj vam povem kratko zgodbo. Sam sodelujem v minimalnem obsegu na eni od novih, majhnih visokošolskih inštitucij. Pred kratkim smo dobili projekt, naročilo za razvoj tehnološkega izdelka. Ker tukaj ne bi rad izdal, za kaj gre, si bom izmislil, da gre za

»letalo«. Iskali smo torej strokovnjake za »letala«, ki bi nam lahko pomagali, in izvedeli, da je na ugledni ameriški univerzi Slovenec, profesor, ki zna, kar potrebujemo. Pred leti je diplomiral v Ljubljani, potem pa napravil kariero v ZDA. Povabili smo ga k nam, prišel je in izrazil pripravljenost za sodelovanje. Ker pa pozna naše razmere, je dejal, da utegnemo imeti z njim težave. Zakaj, smo vprašali. Zato, ker nimam doktorata. Res, če pri nas nimate doktorata, kakšen je, niti ni važno, s kakšnega področja je, kaj ste delali, kaj ste dokazali oziroma pokazali, kdo je bil vaš mentor, kje ste delali, vse to ni važno, važen je le list papirja. Kaj ste sicer v življenju naredili in dosegli, tudi ni važno in nič ne šteje, če nimate potrdila o doktoratu. Očitno je v Ameriki drugače, tam lahko nekdo postane profesor tudi brez doktorata, je pa najbrž moral dokazati svojo usposobljenost kako drugače. Gospoda smo potolažili, da bo morda kljub temu šlo, saj bi lahko izhajali iz njegovega profesorskega položaja na ugledni ameriški univerzi in tega pretvorili v naš sistem. Da, je dejal gospod, toda stvar je hujša. Moja osnovna izobrazba je gledališki režiser. Nezaslišano. Kako lahko gledališki režiser ve nekaj o »letalih«. Kako da ta država, ZDA, ni že davno propadla, ker ne skrbi, da bi vsakdo delal tisto, za kar ima šolo in diplomo. Pri nas se kaj takega ne bi nikoli zgodilo.

Zgodbica je morda predolga, toda želel sem le poudariti, kako različna sta oba sistema, ameriški in naš. Tam šteje znanje, ki se ga ne dokaže s papirjem, z diplomo, ampak z delom in izdelkom. Zato lahko tam gledališki režiser sodeluje pri gradnji »letal«, ali obratno, inženir postane gledališki režiser. Na ta način se optimalno izkoristijo človeški talenti in več ljudi doseže svoj nivo odličnosti. Pri nas te spričevala in diplome vodijo po ostro začrtani poti, ne moreš skreniti niti levo niti desno, lahko le nadaljuješ ali pa se ustaviš.

Glede naše slovenske odličnosti nisem pesimist. Vedno bomo imeli kakšno odlično podjetje, odličnega direktorja, odličnega znanstvenika, odličnega umetnika, odličnega športnika, itd. Kar se tiče odličnosti države Slovenije v celoti, pa je stvar malo težja. Kot sem skušal že zgoraj povedati, potrebujemo predvsem moderen in učinkovit šolski sistem, predvsem visokošolski sistem, ki bo dal diplomantom primerno in potrebno znanje za pot k odličnosti. Po drugi

strani pa moramo začeti ocenjevati in ceniti ljudi po njihovem delu in njihovih dosežkih, ne pa po diplomah in drugih papirjih, ki jih nosijo s seboj. Cenimo jih po delu, ne po nekih točkah. Diplome so seveda potrebne, ker so najenostavnejše dokazilo, da ste nekaj dosegli. Toda važno je, kakšna in od kje je taka diploma in predvsem, kaj ste sicer naredili ali dosegli.

Ta dva problema, ti dve slabosti nista le naši slabosti, ampak sta značilni za celotno Evropo (morda brez anglosaškega dela), pri nas sta le bolj izrazita zaradi naše zgodovine in naših slovenskih lastnosti. Evropa ta dva problema rešuje, zaenkrat precej neuspešno, tako da bi ju morali tudi mi - bolj intenzivno in bolj uspešno. Pri tem bi morali pozabiti našo znano nevoščljivost in se zavedati, da je sosedova odličnost vsaj posredno tudi moja odličnost.